

ALEIX CLAPÉS

L'ENIGMÀTIC
PINTOR
DE GÜELL
I GAUDÍ

Text català / 1-18

ALEIX CLAPÉS,

L'ENIGMÀTIC PINTOR DE GÜELL I GAUDÍ

Amb motiu del centenari de la mort d'Aleix Clapés (Vilassar de Dalt, 1846 - Barcelona, 1920), la Diputació de Barcelona ha organitzat una exposició antològica del qui va ser, durant molts anys, el pintor preferit d'Antoni Gaudí i Eusebi Güell. Amb una presència destacada, en l'edifici del Palau Güell es troba el millor de la producció de Clapés, un artista que ha estat reduït a “figura de l'excentricitat” en la història canònica de l'art català.

L'exposició està dividida en dos àmbits diferenciats. L'avantsala, la Sala dels Passos Perduts i el Saló Central, que ja des d'un principi estaven decorats amb obres de l'artista, conformen un àmbit. L'altre és a les golfes, a la sala d'exposicions temporals, on es mostra la part antològica pròpiament dita. Aquesta revisió amb caràcter exhaustiu es pot completar amb visites a la Pedrera —amb la decoració mural dels vestíbuls i els patis, també obra de l'artista—, l'Hospital de Sant Pau —on hi ha instal·lat, des de poc després de la seva mort, el quadre més gran que va pintar mai— i el Museu Nacional d'Art de Catalunya —a les sales dedicades a Gaudí i el Modernisme.

La iniciativa ha comptat amb la col·laboració del Museu Nacional d'Art de Catalunya, la Fundació Junta Constructora del Temple Expiatori de la Sagrada Família, la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, els Museus de Sitges, el Centre de Lectura de Reus, la família Real-Clapés, el Museu Arxiu de Vilassar de Dalt, la Fundació Catalunya La Pedrera, Sant Pau Recinte Modernista, Palau Antiguitats i diversos col·leccionistes particulars.

HÈRCULES BUSCANT LES HESPÈRIDES

Aleix Clapés va ser el pintor de capçalera d'Eusebi Güell durant uns anys. El precedia Manuel Ferrán Bajona (Barcelona, 1830-1896), que havia estat fins llavors l'autor dels retrats de bona part de la seva família. Amb Clapés, Güell va voler desplegar el mite propi de príncep de Catalunya hereu de *L'Atlàntida*, versificada per Jacint Verdaguer, amb el mecenatge del seu sogre, Antonio López, el marquès de Comillas. Un dels principals elements d'aquesta identificació seria el protagonista de *L'Atlàntida*, Hèrcules, i tot allò que l'envoltava, com la princesa Pirene o les Hespèrides i el seu jardí.

Per suavitzar l'enorme mitgera que donava a la Rambla del flamant palau, Güell va encarregar dos murals enormes a Clapés dels quals només se'n va arribar a fer un, l'anomenat *Hèrcules buscant les Hespèrides*, que, amb el pas del temps, va anar desapareixent del tot. En realitat podria tractar-se del moment en què Hèrcules irat busca el gegant Gerió per matar-lo després de la mort de Pirene. L'altre mural no es va arribar a pintar allà. Es tractava d'*Hèrcules i Pirene*, més conegut com *El rapte*, malgrat que l'escena no és un rapte sinó que presenta el moment posterior a la persecució de Gerió a Pirene en la qual va incendiar l'indret on ella es trobava: Hèrcules, que n'estava enamorat, la va recollir i la princesa va morir als seus braços. Després ell la va enterrar sota un munt de pedres i així, segons la llegenda, van néixer els Pirineus.

LES PORTES MÉS LUXOSES DEL PALAU

El conjunt de teles i plafons que va pintar Clapés al Saló Central del Palau Güell defineixen molt els diferents vessants en què va treballar immers en la pintura simbolista. Els plafons pintats de les portes d'entrada al Saló i de la capella sovint passen desapercebuts, confosos entre la riquesa dels materials que els emmarquen. Però és en aquests petits plafons on Clapés es mostra més atrevit i modern.

Els de les portes de l'entrada estan pintats sobre llenques de fusta que sembla aprofitada, i són d'un esquematisme sorprenent que s'acosta a vegades a l'abstracció, amb pinzellades ràpides i contundents. En alguns ni tan sols es pot esbrinar bé el tema, més enllà de l'atmosfera que plasmen.

Els plafons de les portes de la capella, en canvi, estan molt més acabats i definits, i no estan pintats sobre fusta sinó sobre coure o zenc. A la part que dona a l'interior hi ha els dotze apòstols, entre els quals apareix un autoretrat de Clapés, al plafó de baix dret del batent de la dreta. Els plafons de l'exterior són una mica més esbossats i difusos i hi ha la teoria que hi figura Gaudí.

LA ESENCIA DE ALEIX CLAPÉS

La part més coneguda del Saló són els quatre murals situats a les cantonades extremes en forma d'angle. El de la dreta de la porta de l'oratori representa santa Isabel d'Hongria en honor de l'esposa del promotor, Isabel López Bru. El plafó de l'esquerra, anomenat *La pregària*, és una de les obres més interessants i agosarades de Clapés, tant des d'un punt de vista formal com cromàtic, i és un precedent de la pintura expressionista. Dels murals del davant, un està dedicat al filòsof i religiós Jaume Balmes (Vic, 1810-1848), i, com *La pregària*, havia tingut una versió prèvia. I a l'angle d'arrencada de l'escala hi ha l'anomenat *Nenes jugant*, que s'aparta temàticament dels tres restants, tot i que probablement representa el Jardí de les Hespèrides verdaguerià, amb un tractament més frívol que preludia la sèrie de retrats de dames elegants que faria Clapés cap als primers anys del segle XX.

INTRODUCCIÓ

De la vida d'Aleix Clapés i Puig (Vilassar de Dalt, 1846 - Barcelona, 1920) no se'n sap gaire cosa, sempre va quedar com un personatge misteriós, malgrat que en vida, sobretot durant les dues darreres dècades del segle XIX, va comptar amb admiradors fidels entre els crítics més influents i destacats de l'època, els quals van dedicar-li articles elogiosos. De tota manera, també va tenir detractors implacables. El més destacat de la seva biografia va ser l'amistat íntima que va tenir amb Antoni Gaudí durant molts anys, fins que es va trencar cap al 1911, i l'afecte d'Eusebi Güell, que també sembla que es va esfumar en un moment donat.

Va comptar amb la simpatia d'artistes com Santiago Rusiñol i Ramon Casas, amb qui va compartir l'admiració absoluta per El Greco. Seria l'artista preferit de Pere Milà i Camps, promotor de la Pedrera, tot i que en aquest cas concret sembla que hi podria haver interessos al marge de l'art. A més de dedicar-se a la pintura també va practicar la fotografia, i va ser editor i botiguer. Va tenir fama i reconeixement a la Barcelona del tombant de segle i va fer diners, però també els va perdre. Clapés va morir totalment arruïnat als setanta-quatre anys mentre pintava uns murals a l'Institut Mental de la Santa Creu, al districte d'Horta. La seva producció artística va ser irregular i variada.

DE REUS A ROMA PASSANT PER MONTEVIDEO

Aleix Clapés era fill d'uns forners de Sant Genís de Vilassar, l'actual Vilassar de Dalt. Va ser el més petit de vuit germans. Atesa l'aptitud pel dibuix que va mostrar de molt petit, els pares el van enviar a Reus, on vivia un dels seus germans grans, i allà va entrar d'aprenent al taller d'un pintor anomenat Hernández que tenia amistat amb Marià Fortuny i el seu cercle. Clapés va estar anys a Reus i es va integrar als ambients culturals de la ciutat. Entre altres persones conegudes va ser amic del poeta Joaquim Maria Bartrina, del qual faria un retrat pòstum. Allà també va rebre els seus primers encàrrecs de pintura mural.

Sembla que per reunir diners per assolir un dels seus anhels, que era poder completar la formació artística a Roma —tal com havien fet molts amics de Fortuny—, Clapés va fer dos viatges a l'Uruguai, on vivia un altre dels seus germans. Igual que de la seva posterior estada a Roma, d'aquests dos viatges se'n sap ben poca cosa. Mentrestant, a Barcelona, també va cursar estudis de pintura a l'Escola Provincial de Belles Arts, coneguda com a Llotja, on va tenir de mestre Claudi Lorenzale, que mostrava per Clapés una especial predilecció.

L'any 1886 ja participava en una exposició a la Sala Parés amb dos quadres que captarien l'atenció de la crítica, *El peó* i *El captaire*, en els quals ja es revelaven el simbolisme i el tenebrisme que caracteritzarien una part molt rellevant de la seva producció.

CLAPÉS AL PALAU GÜELL

L'any 1887, Clapés exposava a la Sala Parés un nou quadre que tornaria a captar l'atenció de la crítica: *Èxtasi de sant Francesc d'Assís*. No se sap si havia conegut Gaudí a Reus, però als anys vuitanta hi contactava juntament amb Eusebi Güell quan estaven immersos en la construcció del Palau Güell, en el qual ell tindria un paper estel·lar perquè seria l'únic pintor que intervindria en la decoració de l'edifici, tant a l'exterior com a l'interior. De les dues escenes dels murals previstos per a la mitgera, Clapés en va fer versions prèvies en gran format, una de les quals, *l'Hèrcules*, es va instal·lar al vestíbul de la planta noble del palau. En origen aquesta tela enorme tenia una configuració diferent, tal com denota una fotografia d'època. Un esbós en petit format del mateix quadre està exposat a la col·lecció permanent del Museu Nacional d'Art de Catalunya. De l'altra, *El rapte*, sembla que només se'n va fer la tela gran, també conservada al MNAC.

Les pintures del Saló Central igualment van tenir versions prèvies. Les de les portes de la capella tenen, a sota, esbossos pintats sobre la fusta que serveix de base. I dels quatre plafons de les parets de l'estança hi ha l'esbós de santa Isabel, i unes primeres versions in situ que l'artista va modificar amb posterioritat sense que se'n sàpiga la causa. Al lloc on hi ha aquest mural inicialment n'hi havia un altre: una al·legoria de sant Eusebi, no localitzat. Güell també tenia altres quadres de Clapés penjats a la Sala dels Passos Perduts.

GAUDÍ I EL SEU ENTORN

Sembla que, a més de ser mecenes de Gaudí, Eusebi Güell també es va plantejar ser-ne de Clapés i haurien establert una mena de contracte en el qual el pintor havia d'anar lliurant encàrrecs del potentat. Aquesta relació es podria haver trencat en algun moment que l'artista no hauria complert l'acord.

En paral·lel, però, a la relació amb Güell, Clapés havia esdevingut amic íntim de Gaudí, amistat que duraria prop de tres dècades. Es veien molt sovint i van col·laborar plegats algunes vegades, com ara en la desapareguda senyera dels reusencs residents a Barcelona, dissenyada per l'arquitecte i amb l'anvers i el revers pintats per Clapés, o la decoració dels vestíbuls i els patis de la Pedrera. D'altra banda, quan l'artista va voler fer-se una casa al carrer de l'Escorial, va ser Gaudí qui li va signar els plànols, l'any 1899. Clapés i Gaudí compartien un misticisme profund i una religiositat a ultrança, i tant l'un com l'altre ho van plasmar en les seves obres. Segurament també va ser gràcies a Gaudí que Clapés va rebre l'encàrrec de fer el retrat pòstum del promotor inicial de la Sagrada Família, Josep M. Bocabella, mort el 1892.

Antoni Gaudí i Aleix Clapés. Penó de la Colònia Reusenca de Barcelona, 1900, desaparegut l'any 1936, durant la Guerra Civil espanyola.

«El pendó que portarem serà esplèndid sobre tota ponderació. [...] En la part de davant y pintada sobre cuir, un dels més grans artistes barcelonins y que ha viscut molts anys á Reus, el Sr. Clapés, ha començat á pintar-hi la pastoreta Besora de tamany natural y en actitud suplicant. En la part de darrera un gran escut de Barcelona de cuir dorat y platejat sobre fondos de riquíssim tissú d'or y domàs omple tota la superfície del pendó y sobre d'ell la rosa de Reus [...] Aqueixa hermosa obra s'està portant a cap per l'arquitecte paisà nostre don Anton Gaudí» *Semanario católico*, Reus, 21 d'abril de 1900.

ELS MURALS I LES AL·LEGORIES

Des d'abans dels encàrrecs de Güell, Clapés ja despuntava com a pintor muralista i d'escenes mitològiques i al·legories. Va ser una de les seves especialitats més celebrades, malgrat que, a part de les del Palau Güell, se n'han conservat molt poques. Ni *El peó* —que, segons la família, va comprar Lev Trotski l'any 1920—, ni *El captaire*, ni tampoc la majoria d'obres esmentades a la premsa de l'època no han sobreviscut, i les coneixem només a través de fotografies o il·lustracions en revistes. Han sobreviscut, però, alguns esbossos que s'han localitzat recentment, i l'obra més rellevant de totes, *Translació de les despulles de santa Eulàlia*, de la qual l'artista també va fer un esbós previ.

Aquesta obra, que es troba actualment a la Sala d'Actes de l'Hospital de Sant Pau, és la més gran que va pintar mai Clapés. Mesura 2,50 metres d'alçada per 6,80 d'amplada, i va ser un dels darrers encàrrecs que li va fer Güell, cap al 1902. El tema és una continuació de la mitomania del mecenes, atès que hi havia la llegenda, o almenys així es feia circular, que les despulles de la patrona de Barcelona havien passat pels terrenys de Güell a Pedralbes. Per una raó desconeguda, l'enorme quadre va quedar al taller de l'artista, i quan va morir Clapés, mentre pintava la decoració de l'Institut Mental de la Santa Creu a Horta, el 1920, el patronat de la institució el va adquirir a la seva família per tal d'ajudar-los econòmicament.

EL RECONeixEMENT SOCIAL

Haver estat escollit per una personalitat de la cultura, la política i les finances com Eusebi Güell, a més d'afavorir-li l'economia, també va proporcionar al pintor un bon reconeixement social. Entre el final del segle XIX i l'inici del XX, Clapés era un artista molt considerat a Barcelona, tal com demostren la majoria d'articles apareguts als diaris de l'època. Com a retratista també va ser celebrat, i en aquesta faceta va desplegar un tipus de pintura més amable, lluminosa de color i, sovint, reeixida, amb fons brillants i esfumats que envoltaven el rostre dels personatges, a la manera del pintor simbolista francès Eugène Carrière. De totes les seves facetes aquesta seria la que s'integraria millor en el Modernisme.

Un dels grans èxits de Clapés van ser les dues exposicions que va celebrar a la coneguda Sala Ribas, de la plaça de Catalunya, local d'exposició i venda de mobiliari i objectes de decoració dels ebenistes Ribas, una de les sales més conegudes de la ciutat. El 1904 i el 1905 va mostrar-hi retrats i també tapissos pintats, una tipologia que li donaria molt renom. Els elogis de la premsa van ser unànimes i la segona exposició es va prorrogar atesa la gran assistència de públic que generava.

Les senyoretes Rius al passeig de Gràcia, davant del cafè teatre Novedades (entre Gran Via i Casp), ca. 1910

Antoni Gallardo i Garriga, fotògraf. AGDB

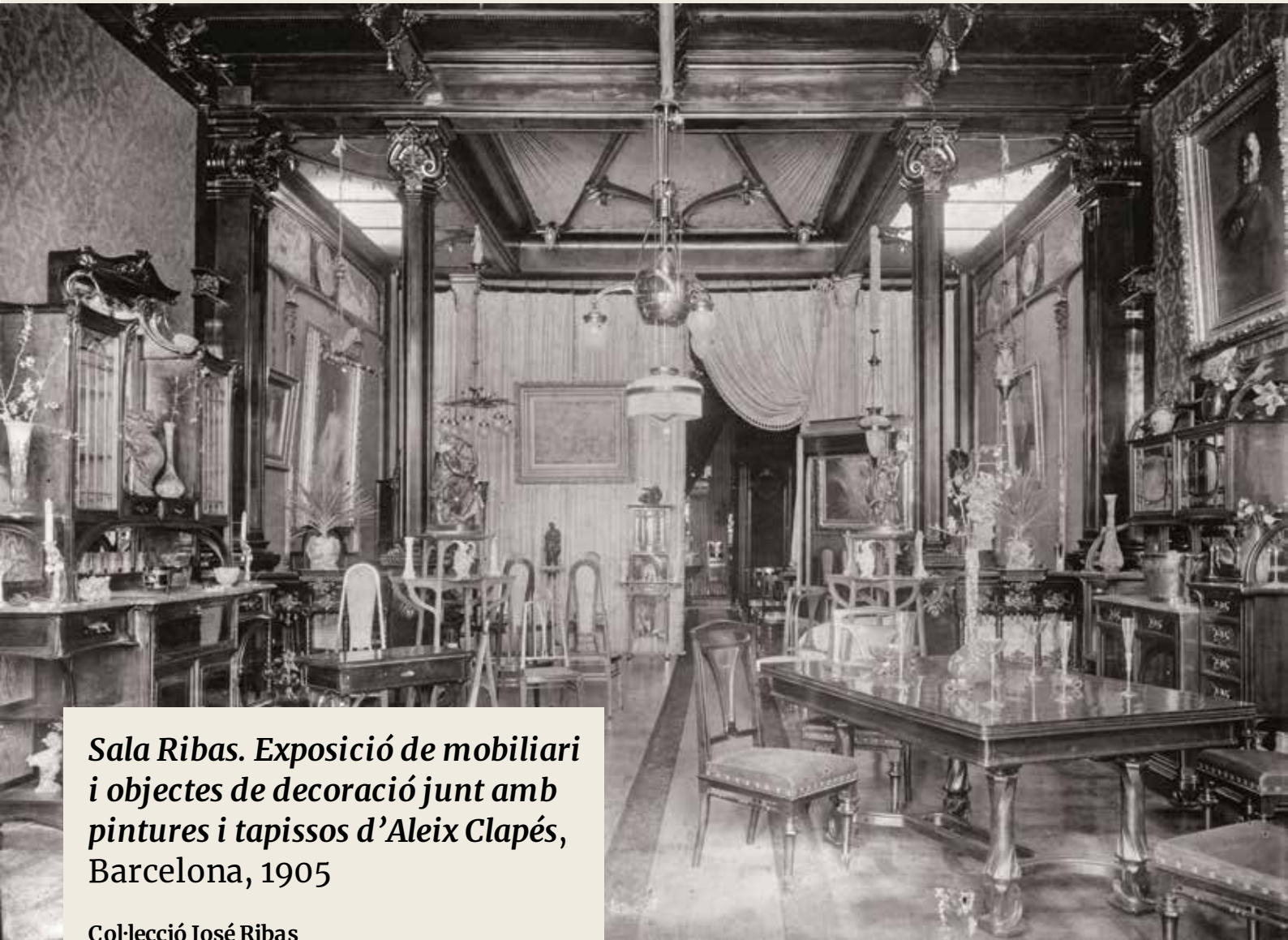
Al tombant del segle XIX al XX, Barcelona va fer un canvi radical. La burgesia i les classes altes i mitjanes van abandonar Ciutat Vella per instal·lar-se a l'Eixample, on hi havia molt més espai, amb carrers amples i assolellats. El Passeig de Gràcia i la Rambla de Catalunya van esdevenir llavors els bulevards de moda a la ciutat.

EL MISTERI DEL SALÓ DE LA CASA IBARZ

Una de les grans incògnites en l'obra de Clapés és l'autoria del mobiliari del saló de la Casa Ibarz, a Barcelona, un dels conjunts d'ebenisteria més espectaculars i sorprenents del Modernisme català. Per tradició aquests mobles sempre han estat considerats seus, i així consta als inventaris de la Casa Museu Gaudí —on van ingressar per adquisició als descendents de la família Ibarz, fa molts anys—, però d'altra banda no es coneix cap altra peça de mobiliari dissenyada per ell.

Cap al 1899, Clapés va fer els retrats de Miquel Ibarz i Teresa Marco i, poc després, decorava el saló de la seva casa, per al qual pintaria cinc tapissos per acompanyar el mobiliari realitzat al taller Hoyos, Esteva y Cía. Tant el mobiliari com els tapissos es van exposar a la Sala Parés el 1902 i van rebre elogis de la premsa. Però tampoc hi ha constància que els ebenistes, a part d'haver construït els mobles, en fossin els autors intel·lectuals, atès que no guarden cap relació amb altres peces sortides d'aquest taller. D'altra banda, Clapés estava col·laborant amb Gaudí en la senyera dels reusencs residents a Barcelona, i alhora l'arquitecte treballava amb Hoyos, Esteva y Cía. en la senyera de l'Orfeó Feliuà, i també en marcs i peanyes daurats, alguns dels quals estan exposats al Musée d'Orsay. Ningú posa en dubte l'autoria de Clapés en l'elaborada i original tapisseria brodada, i el més probable és que la resta sigui un treball compartit entre el pintor, els ebenistes i el mateix Gaudí, sempre disposat a donar bones idees als seus amics i col·laboradors.

Sala Ribas. Exposició de mobiliari i objectes de decoració junt amb pintures i tapissos d'Aleix Clapés, Barcelona, 1905

Col·lecció José Ribas

A part de la col·laboració amb els ebenistes Hoyos, Esteva y Cia, Clapés va col·laborar també amb els prestigiosos tallers de Josep Ribas, sobretot amb la decoració de tapissos, una de les seves facetes més celebrades.

L'AVENTURA D'HISPANIA

El 1899, l'editor i empresari Hermenegild Miralles, client de Gaudí, va publicar la luxosa revista *Hispania*, dirigida per Ezequiel Boixet en la part literària i per Francesc Miquel i Badia i Josep Pascó en l'artística. Sovint s'hi reproduïen obres de Clapés juntament amb les d'altres reconeguts artistes, com Ramon Casas, Santiago Rusiñol o Alexandre de Riquer. Llavors tenia tanta fama que fins i tot li van dedicar dues portades, en color, i una extensa monografia, publicada el 1902. Aquell mateix any, Clapés va decidir comprar la revista a Miralles i, a partir de l'1 de gener de 1903, assolí els papers de propietari, editor i director, i s'iniciava així la segona època de la celebrada publicació, que a partir de llavors tindria sempre una mateixa portada i només se li canviaria el color de la tinta.

Clapés va substituir l'actualitat artística per la publicació d'obres dels grans mestres del passat, però en canvi va promocionar l'obra de Gaudí i també la fotografia. Entre les col·laboracions literàries va comptar amb noms rellevants com Joan Maragall, Miguel de Unamuno o José María de Pereda. També va aprofitar el local de la revista, que estava a la rambla de Catalunya, 29, per obrir el Saló Hispania, una botiga d'objectes d'art amb sala d'exposicions, on el 1903 va mostrar el mobiliari de Gaudí per a la Casa Calvet. En aquesta segona etapa la revista apareixia cada quinze dies, però només va durar fins al mes d'agost d'aquell mateix any.

ELS TAPISSOS PINTATS

La faceta dels tapissos pintats va ser un dels grans encerts de Clapés, i alguns formarien part de les esmentades exposicions a la Sala Ribas, el 1904 i el 1905. Era una proposta diferent en la decoració d'interiors a l'època. S'eliminava la distribució habitual d'arrambadors, empaperats, entapissats o pintats amb randes i sanefes, i es creaven panys de paret sencers, tot i que estaven pintats sobre tela. De fet, no deixava de ser un retorn al passat, quan als palaus i residències nobles s'ornaven els interiors amb tapissos elaborats i costosos, però alhora Clapés innovava perquè feia evolucionar el concepte de pintura mural decorativa.

La principal font d'inspiració van ser els tapissos renaixentistes del Palacio Real de Madrid, molts dels quals reproduïen obres del pintor Raffaello Sanzio. Clapés tenia una nodrida col·lecció de fotografies, en blanc i negre, sense acolorir, que li servien de model. D'aquests tapissos pintats se n'han localitzat molt pocs, però se n'han conservat uns quants esbossos: teles de petit format, ben compostes, de dibuix esquemàtic i molt acurades de color, que remetien al mestratge de Claudi Lorenzale i mostren una gran habilitat i un gust exquisit, característiques que no sempre proliferaven en l'obra de l'artista.

UN AFER A LA PEDRERA

El punt culminant dels tapissos pintats de Clapés va ser a la Casa Milà, la Pedrera, projectada i dirigida per Gaudí entre 1906 i 1912. L'arquitecte havia previst recobrir de ceràmica els vestíbuls i els patis interiors de l'edifici, tal com acabava de fer a la Casa Batlló, però en un moment donat es va optar per l'opció que fossin pintats, atès que era més barat, i es va recórrer a Clapés perquè s'encarregués de les parts nobles i a un pintor modest i econòmic per a la resta. Interessos encara avui no aclarits van propiciar que el propietari imposés Clapés per fer tot l'edifici. Això va fer enfadar Gaudí, que volia protegir la feina de l'altre operari, però Clapés ho va fer tot, i els propietaris i l'artista es van enemistar amb l'arquitecte, el qual va abandonar l'obra, pràcticament enllestida, però encara sense les portes d'entrada. Segons afirmaria un estret col·laborador de Gaudí, Ricard Opisso, aquestes portes van ser obra de Clapés.

Les entrades i els patis principals eren la part més elaborada, i el pintor va tenir tres col·laboradors joves: Iu Pascual, que havia treballat amb Gaudí a la catedral de Mallorca, i Xavier Nogués i la seva futura esposa, Teresa Lostau. Els temes estarien de nou extrems dels tapissos renaixentistes de Madrid. Una altra part sumptuosa de la feina, igualment a partir d'imitació de tapissos, va ser la decoració d'un dels pisos principals, que ocuparia el cònsol de l'Argentina. Aquestes altres pintures han desaparegut i només en queda constància a partir d'unes fotografies d'Adolf Mas.

***Sala del Consolat de la República Argentina.
Pis Gache. Casa Milà, Barcelona, 1917***

Adolf Mas, fotògraf. Arxiu Mas / Institut Amatller d'Art Hispànic

El cònsol de l'Argentina, Alberto Gache, va instal·lar-se a un dels dos pisos principals de La Pedrera, a l'altre hi vivien els propietaris de l'edifici, la Família Milà. Les parets dels salons del pis de Gache també estaven decorades com les dels vestíbuls, amb imitacions de tapissos renaixentistes, barrocs i rococó, prenent per models els de les col·leccions del Palacio Real de Madrid.